

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'367.332

Дуброва О. М.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ТИПОЛОГІЙНІ ВИЯВИ ПРЕДИКАТИВНОСТІ ТА ПРЕДИКАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті проаналізовано корелятивність співвідношень термінів «предикативність», «предикативне відношення / предикативний зв'язок», «предикація», які й сьогодні неоднозначно потрактовані в лінгвістиці. Особливістю предикативного зв'язку є те, що він організовує реченнєву структуру, базуючись на двобічній взаємозалежності компонентів. Предикацію витлумачено через приписування ознаки предмету висловлення за допомогою двох поєднаних складників речення (саме речення, а не словосполучення). Предикативні відношення проаналізовано крізь призму формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів речення.

Ключові слова: речення, висловлення, предикативність, предикація, предикативні відношення.

Постановка проблеми. У сучасній синтаксичній науці актуальним постає питання опису та різноаспектного аналізу синтаксичних категорій, установлення їх ієрархії. Категорія предикативності належить до активно досліджуваних понять у лінгвістиці, але, попри це, постає багато дискусійних моментів: від визнання категорії предикативності як базової, основної категорії речення аж до повного заперечення її як такої.

З'ясування корелятивних співвідношень термінів «предикативність», «предикативне відношення / предикативний зв'язок», «предикація» має тривалу історію, проте і сьогодні ці поняття неоднозначно потрактовують у лінгвістиці. Основні підходи до вирішення цієї проблематики можна поділити за такими критеріями: 1) ототожнення предикативності із присудковістю; 2) оперування ними з опорою на власну або підтриману іншими лінгвістами дефініцію; 3) розмежування / ототожнення предикації й предикативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливого статусу речення як первинної комунікативної самостійної одиниці побічно піднімалася в античних працях, проте, як справедливо наголошує В. А. Курдюмов [17, с. 66], у цей період не існувало ні самостійного мовознавства, ні формального, ні іншого синтаксису як його розділу,

не розмежували мислення і мову, тож не було потреби виділяти загальну властивість речення, яка б давала змогу відмежувати його від інших мовних одиниць. Античні теорії були занадто глобальні й синтетичні. Як це не дивно, але й набагато пізніше проблему предикативності практично не вивчали в руслі західних (європейської й американської) лінгвістичних традицій [17, с. 66]. Теоретичне осмислення синтаксичного зв'язку репрезентовано в працях В. В. Бурлакова [5], В. В. Виноградова [7], І. Р. Вихованця [8], М. О. Вінтоніва [9], Н. В. Гуйванюк [11], Г. О. Золотової [13], І. П. Іванової [14], О. В. Кульбабської [16], В. А. Курдюмова [17], Н. Ю. Шведової [10] та інших учених

Постановка завдання. Мета дослідження комплексно проаналізувати типологічні вияви предикативності та предикації в сучасній лінгвістиці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) встановити основні підходи до аналізу предикативного зв'язку в сучасній лінгвістиці;
- 2) з'ясувати диференційні ознаки предикативності та предикації в сучасній лінгвістиці;
- 3) описати кореляцію понять предикативності та предикації в сучасній українській та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу. В основу багатьох сучасних досліджень із синтаксису покладено ідею про те, що структура речення детермінована семантичними особливостями дієслова-присудка (так звана вербоцентрична концепція структури речення). У лінгвістичних наукових дослідженнях і довідковій літературі з лінгвістики відсутнє чітке і несуперечливе визначення поняття синтаксичного зв'язку.

Л. Теньєр уважає поняття синтаксичного зв'язку основним поняттям синтаксису, стверджуючи, що будь-яке слово речення взаємопов'язане із сусідніми словами, які всі разом вибудовують базу або структуру речення [26, с. 22–23]. Загальне визначення синтаксичного зв'язку наведено в «Словаре лингвистических терминов»: «Різні види взаємовідношень елементів мовлення, зумовлені правилами побудови, лексичним значенням поєднаних слів тощо» [1, с. 397]. У лінгвістичній літературі із синтаксису англійської, німецької та, особливо, української мов немає єдності поглядів у питанні про природу синтаксичних зв'язків. Дослідники постійно підкреслюють думку про те, що сурядність і підрядність – це не два протилежних один одному типи зв'язку, а скоріше зв'язки, яким притаманна відносна спільність поєднаних різнорідних структур, одні з яких більше притаманні сурядності або підрядності, а інші перебувають на периферії того чи того, близько перетинаючись із протилежним напрямом [2; 6; 7 та інші].

Критично підходить до питання про традиційне виділення тричленного ряду типів синтаксичного зв'язку (сурядність – підрядність – предикація) В. В. Бурлакова, уважаючи, що ці три поняття неоднорідні: перші два типи зв'язку (сурядність і підрядність) ідентифікують лиш статус елементів словосполучення один до одного (тобто всередині групи), не розкриваючи їхні синтаксичні функції в реченні, тоді як термін «предикативний зв'язок» свідчить про синтаксичний статус словосполучення в реченні. Тому В. В. Бурлакова вводить термін Л. Єльмслева «взаємозалежність» [5, с. 23], називаючи тричленний ряд синтаксичних відношень «сурядність – підрядність – взаємозалежність» «статусним рядом» [5, с. 8]. Крім статусних відношень, В. В. Бурлакова обґрунтовує існування ще одного ряду синтаксичних відношень – так званого «комбінаторного»: предикативні, об'єктні, обставинні, атрибутивні [5, с. 10]. Автор справедливо зазначає, що всі названі різновиди зв'язку ґрунтовані на абсолютно іншій основі, хоч синтаксис і зазнає впливу з боку

семантики [5, с. 121]. Цей ряд названо «комбінаторними відношеннями» тому, що вони зумовлені комбінаторними властивостями морфологічних класів слів, що входять до словосполучення.

У сучасній лінгвоукраїністиці звертають увагу переважно на два типи синтаксичних зв'язків, що спрямовані на відображення стосунків між словами, через що вони «корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють» [8, с. 17]. Синтаксичні зв'язки забезпечують поєднання слів та витворення синтаксичних одиниць ієрархічно вищого рівня. Серед усього загалу синтаксичних зв'язків А. П. Загнітко наголошує, що треба розрізняти такі: 1) реченнєвотвірні, 2) реченнєвомодифікаційні, 3) словосполученнєвотвірні. Безперечно, у певних своїх виявах вони перетинаються, що мотивовано кількома чинниками. Серед них треба враховувати наявність міжрівневих зв'язків і взаємопереходів та напрями дериваційних стосунків, особливості витворення вторинних синтаксем, що у реченнєвій структурі переважно посідають слабку ланку підрядного зв'язку, знаходячи вияв у детермінантній формі. Порівняйте: *При батькові син добре вчить уроки* ← *Коли батько вдома, син добре вчить уроки*. До реченнєвотвірних зв'язків належать такі: 1) предикативний; 2) підрядний прислівний; 3) підрядний детермінантний; 4) сурядний. Особливістю предикативного зв'язку є те, що він організовує реченнєву структуру, базуючись на двобічній взаємозалежності компонентів [12, с. 17].

Лінгвісти зазначають той факт, що такі типи синтаксичного зв'язку, як сурядність і підрядність, є не тільки на рівні складного речення, але й на рівні складових частин простого речення [18, с. 109]. Керування як зв'язок між перехідним дієсловом і його додатком Дж. Лайонз також зараховує до залежності, вважаючи його окремим випадком підрядності [18, с. 109–110].

У сучасних синтаксичних дослідженнях поняття синтаксичного зв'язку пов'язується з поняттям валентності. Ще в 1934 р Л. Теньєр, прихильник концепції вербоцентричності речення, запропонував пояснювати особливості структури речення через валентність дієслова. Дієслівний «вузол», згідно з Л. Теньєром, – «маленька драма»; подібно до того, як у драмі діють герої в різних обставинах, так у реченні діють так звані актанти – підмет і додаток і «сирконстанти», що виражають різні обставини. Порівнюючи дієслово з атомом, Л. Теньєр увів поняття «валентність», тобто здатність дієслова приєднувати ту чи іншу кількість

актантів [26, с. 341]. Через кілька десятиліть ідеї Л. Теньєра набули розвитку в роботах таких лінгвістів, як І. Р. Вихованець [8], А. П. Загнітко [12], І. П. Іванова [14], В. А. Курдюмов [17] та інші.

Проте ще О. О. Потебня свого часу важливим конструктивним елементом речення визнавав дієслово (*verbum finitum*). «Визначивши таке дієслово, – писав О. О. Потебня, маючи на увазі синтаксичне використання відмінюваного дієслова в сучасних індоєвропейських мовах, – відповідно, визначимо мінімум того, що повинно бути в реченні цих мов» [22, с. 84]. Цю здатність чи відтінок у слові, який показує, що слово відповідає не увявленню тільки, а цілій думці, О. М. Пешковський назвав присудковістю [20, с. 72]. Вчення О. М. Пешковського про присудковість у дещо перетвореному вигляді, якого надав йому В. В. Виноградов, прийнято більшістю сучасних лінгвістів. Такий підхід до предикативності підтриманий багатьма лінгвістами, проте цей термін неоднозначно перекладали, оскільки предикативність виключається західноєвропейською лінгвістичною парадигмою як поняття; англійський переклад на зразок *predicativity* чи *predicateness* сприймають як певну «присудковість», «предикатність»; більш удала метафора «*sentencehood*» [17].

Згодом на перший план було висунуто як щось самоочевидне віднесеність змісту до реальної дійсності, а все інше – необхідність врахування не одного, а цілого набору ознак, неототожнення цього набору із самою категорією, вказівка на роль відношень між цим набором і «природою речення», тобто його сутність як знакової одиниці, – було практично забуте. Деякі автори прагнули знайти ті формальні ознаки, які б сприяли «віднесенню». У роботах О. І. Смирницького [25], Л. С. Бархударова [2] предикативність цілком обґрунтовано пов'язана з наявністю предикативного центру, тобто підмета і присудка, причому цю ознаку намагалися прив'язати саме до «присудковості», тобто до ознак дієслова: до модальності, способу, до особово-числових форм.

Предикативність була порівняна до «денотатності», виявлюваної через «дієслівність». Ба більше, референтність речення важливіша, ніж можлива референтність його складників, і комунікативна цілісність речення саме й дає змогу говорити про повноцінність «співвіднесення з дійсністю» – набагато конкретнішу, ніж в окремих словах.

У роботах І. Р. Вихованця [8], Н. В. Гуйванюк [11], А. П. Загнітка [12], Н. Ю. Шведової [10] та інших учених предикативність пов'язана з наявністю предикативного центру, тобто підмета й

присудка. І. Р. Вихованець зауважує, що специфіка предикативного зв'язку полягає в тому, що він поєднує такі два компоненти, які однаковою мірою передбачають один одного [8, 23]. Отже, предикативним є поєднання підмета з присудком. Причому цю ознаку незмінно намагалися прив'язати до «присудковості», тобто до властивостей дієслова: до модальності, способу, до власне часових форм. Узагалі, думка про те, що предикативність виражена граматично безпосередньо через часові відношення, дотепер є дуже поширена: «Предикативність – категорія, що співвідносить повідомлення з тим або іншим часовим планом дійсності» [24, с. 86]. У науковій літературі предикативність також не завжди послідовно відмежовують від таких понять, як предикативне відношення та предикація, хоча це – різноаспектні поняття. Предикативність служить актуалізації, тобто переведенню мови в мовлення. Предикативність – це суб'єктивне, вольове за своїм характером утвердження в побуті зв'язку якої-небудь ознаки з яким-небудь предметом.

Г. П. Мельников вважає, що під предикацією треба розуміти будь-який мисленнєвий акт, тобто зміну структури свідомості, що здійснюється під впливом сприйнятих знаків. Послідовність мовних знаків, що викликає хоча б єдину предикацію, автор пропонує назвати повідомленням [20]. Предикація як процес зміни, який забезпечує формування нового, вихідного знання у свідомості слухача, стосується не тільки породження висловлення, його структури, але й розшифрування повідомлення адресатом, вихідного знання, що актуалізується у свідомості одержувача інформації в комунікативному акті [20, с. 119]. Перехід від відомого знання до нового М. О. Вінтонів називає актуальною предикацією, основою для якої є позачасовий зв'язок предметів та ознак [9, с. 21]. Це зафіксоване в пам'яті знання про те, яким об'єктам відповідають ті чи інші ознаки та які ознаки належать тим чи іншим об'єктам. На нашу думку, встановлення зв'язку типу «нове – дане» можна назвати «теморематизацією». В. А. Курдюмов обґрунтовує предикацію як динамічну основу мовної діяльності й мовних процесів та інтерпретує її як засіб сприйняття й осягнення дійсності за допомогою мовних структур у межах системної парадигми: «предикація – динамічна багатовимірною структурою мови – онтологічна (= екзистенційна) сутність («природа») комунікації» [17].

П. О. Лекант аналізує предикацію в єдності з поняттями предикативності й предикативних відношень. Предикація витлумачена через припи-

сування ознаки предмета висловлення за допомогою двох поєднаних складників речення (самого речення, а не словосполучення). Ефект приписування ознаки (відкривання ознаки в предметі) створюваний на основі модально-часового плану речення, точніше, відношення розчленованого за допомогою порядку слів та інтонації висловлення до дійсності. Якщо для членів речення важливий структурно-семантичний план, то за предикації на передній план виступає комунікативно-семантичний аспект. У разі збігу компонентів того чи того плану виявлювана пряма предикація, за розбіжності – непряма [19, с. 7-10]. На думку П. О. Леканта, предикація може і не мати власного модально-часового плану, бути оформленою як додаткова. Він виділяє такі види предикації: основна, або примарна, злита, подвійна, згорнута, додаткова, потенційна. На наш погляд, виділення видів предикації вимагає подальшого вивчення та уточнення.

В. І. Іванова пропонує розрізняти предикацію в мові та предикацію в мовленні [14, с. 140], відношення між якими є аналогічними до відношень інших мовних явищ і одиниць у системі мови й мовлення. Предикація в системі мови, що містить лиш моделі для втілення конкретного предикаційного акту, – це «предикація взагалі», тобто потенційне відношення між носієм предикативної ознаки і предикативною ознакою. Предикативне відношення в реченні характеризують з огляду на можливість виразити значення істинності / неістинності (з урахуванням суспільної свідомості, «узагальненого мовця»). У мовленні предикаційний акт – це окремий мінімальний мисленневий акт, у якому конкретному носієві предикативної ознаки приписується предикативна ознака. Саме тому предикація у висловленні визначається поглядом мовця в межах цього дискурсу і пов'язана з повідомленням слухачеві стверджованої мовцем характеристикою предикованого предикативним [14, с. 140–141].

Предикацію як лінгвістичну («долінгвістичну») або семантичну сутність проаналізовано в працях О. В. Кульбабської [16]. Предикація у цьому аспекті або дорівнює пропозиції, глибинній структурі чи названій інакше іншій передзвуківій сутності, яка семантично відповідає елементарному реченню [16, с. 247], або потрактована як акт створення пропозиції, тобто поєднання її складників – суб'єкта (аргументу) і предиката (подібна операція в зарубіжних працях називається «verbalizing» або «propositionalizing»), або являє собою процес переходу від пропозиції до готового речення – висловлення [16, с. 393].

Відкритим залишається питання щодо співвідношення понять інтонації та предикативності. Основною функцією інтонації речення варто визнати саме маркування комунікативної автономності, хоча деякі дослідники ставлять на перше місце «вираження емоційного аспекту мовлення», вважаючи, що це «її основна функція» [21 та інші]. Справді, це найпомітніша функція. В. В. Богданов запропонував семантичну інтерпретацію предикативності (або предикації) як відношення «між знаковим словом і предметним словом, ним характеризоване» [4, с. 5].

Свого часу здавалося, що універсальним розв'язанням проблеми предикативності є отожднення її з так званним актуальним або комунікативним членуванням, тому в деяких дослідженнях ці два поняття розглядають або перше як наслідок другого, або як зовсім рівнозначні поняття [9].

Безперечно, що категорія предикативності пов'язана з актуальним членуванням речення, тому що актуальне членування забезпечує референцію, тобто співвідносить висловлення з дійсністю. Саме це вважають основною ознакою, що пов'язує ці категорії.

Розглядаючи предикативність у рамках актуального членування речення, розуміємо її: 1) як віднесеність змісту речення до дійсності (відповідно до комунікативної настанови мовця; 2) як бінарну опозицію предикативного і предикованого компонентів (або як розчленованість на тему й рему), тобто як відповідність речення судженню.

Перше розуміння відповідає денотативному підходу [7; 13]. Друге розуміння має логічну природу [9; 15; 23]. Актуальне членування зумовлює виникнення предикативності в реченні. У цьому разі змісту теми в мовленні приписується зміст реми, тобто мовець активно співвідносить своє повідомлення з дійсністю (за умови імпліцитної теми) чи з деяким її фрагментом (тема експліцитна), який і виступає вихідною точкою висловлення. Цим і зумовлено, що комунікація може відбуватися з нульовою темою, але якщо немає реми, то й немає висловлення.

Висновки і пропозиції. Функційна специфіка речення полягає в тому, що воно комунікативне й автономне, ба більше, це – мінімальна комунікативно-автономна одиниця. По суті, класичне визначення речення як одиниці, що виражає закінчену думку, саме й має на увазі цю властивість. Отже, граматичним значенням речення треба вважати саме предикативність, що розуміють як граматичне значення, яке виникає внаслідок активного співвіднесення змісту речення з дійсністю,

здійснюваного мовцем у момент мовлення, і це значення має комплексну репрезентацію. У цьому разі предикативною завжди виявляється комбінація підмета й присудка або тільки головний член односкладного речення.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в типологізації засобів вираження предикативності й предикації в текстах різних типів і жанрів, дослідження їх статусу в різносистемних мовах у зіставному аспекті.

Список літератури:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 3-е изд., стереотипное. Москва : КомКнига, 2005. 576 с.
2. Бархударов Л. С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка в систематическом изложении. 6-е изд. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 424 с.
3. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка : учеб. для студ. филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. Москва : Высшая школа, 1983. 383 с.
4. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. 207 с.
5. Бурлакова В. В. Синтаксические структуры современного английского языка. Москва : Просвещение, 1984. 245 с.
6. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
7. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. 3-е изд., испр. Москва : Высшая школа, 1986. 640 с.
8. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
9. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
10. Грамматика современного русского литературного языка. / глав. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1970. 710 с.
11. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць у системі синтаксичних одиниць : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова»; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 1993. 444 с.
12. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
13. Золотова Г. А. Очерки функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 352 с.
14. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка : учебник. Москва: Высшая школа, 1981. 285 с.
15. Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 176 с.
16. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. 672 с.
17. Курдюмов В. А. Идея и форма. Основы предикационной концепции языка. Москва : Военный университет, 1999. 194 с.
18. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. Москва : Прогресс, 1978. 543 с.
19. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения. Москва : Высшая школа, 1986. 176 с.
20. Мельников Г. П. Сукупность предикации и способы ее языкового выражения *Инвариантные синтаксические значения и структура предложения*. Москва : Наука, 1969. С. 116–125.
21. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.
22. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т.1/2. 536 с.
23. Распопов И. П. Актуальное членение предложения (на материале простого повествования преимущественно в монологической речи). Уфа : Изд-во Башкирского гос. ун-та, 1961. 163 с.
24. Русская грамматика : в 2-х т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Т. II. Москва : Наука, 1980. 710 с.
25. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1957. 286 с.
26. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с франц. В. Г. Гака. Москва : Прогресс, 1988. 654 с.

ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПРЕДИКАТИВНОСТИ И ПРЕДИКАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье проанализирована коррелятивность соотношений терминов «предикативность», «предикативные отношения / предикативная связь», «предикация», которые и сегодня неоднозначно трактованы в лингвистике. Особенностью предикативной связи является то, что она организует структуру предложения, основываясь на двусторонней взаимозависимости компонентов. Предикация истолкована через приписывание признака предмету высказывания с помощью двух объединяемых частей предложения (именно предложения, а не словосочетания). Предикативные отношения проанализированы сквозь призму формально-грамматического, семантико-синтаксического и коммуникативного уровней предложения.

Ключевые слова: предложения, высказывания, предикативность, предикация, предикативные отношения.

TYPOLOGICAL EXPRESSIONS OF PREDICATIVITY AND PREDICATION IN MODERN LINGUISTICS

The article examines correlation of the terms “predicativity”, “predicative relations / predicative link”, “predication” that are not clearly defined in linguistics. Organizing the sentence structure on the basis of two-way interdependence of components is the specific feature of predicative link. Predication is defined through attribution of object features to the utterance with the help of two sentence components (just of the sentence, not of the word combination) that are linked. Predicative relations are analyzed in the light of formal grammatical, semantic-syntactic and communicative levels of the sentence.

Key words: sentence, utterance, predicativity, predication, predicative relations.